

УДК 598.9

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОХОРОНА СОКОЛОПОДІБНИХ ПТАХІВ (FALCONIFORMES) УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Б. Й. Годованець

Сучасний стан та охорона соколоподібних птахів (Falconiformes) Українських Карпат. — Б. Й. Годованець. — В Українських Карпатах гніздиться 19 видів соколоподібних. Всього в регіоні зустрічається 26 видів денних хижих птахів. Протягом останнього століття ще 7 видів зникли з фауни регіону. Стан популяцій 9 гніздових видів є критичним, для 72,2 % гніздових видів соколоподібних відмічається негативна популяційна тенденція. Основними лімітуючими факторами є зміна природного середовища, браконьєрство, низька кормова база. Для збереження популяцій соколоподібних в Українських Карпатах потрібний комплекс заходів, з яких найбільш ефективним є штучне розведення птахів.

Ключові слова: українські Карпати, соколоподібні, стан популяцій, кількість видів, охорона.

Адреса: Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне плесо, 77, Рахів, Закарпатська обл., 90600, Україна.

Current State and Conservation of Falconiformes in the Ukrainian Carpathians. — B. Hodovanets. — In the Ukrainian Carpathians, 19 Falconiformes species are nesting today. In general, there are 26 species of day birds of prey in the region. During the last century, another 7 species vanished from the regional fauna. The state of populations of 9 nest-building species remains critical; 72.2 % nesting species are having a negative population tendency. The main limiting factors are environmental changes, poaching, insufficient food supplies. To preserve the Falconiformes populations in the Ukrainian Carpathians, a complex of measures has to be taken, among them artificial raising being the most efficient.

Key words: Ukrainian Carpathians, Falconiformes, state of population, the number of species, conservation.

Address: Carpathian Biosphere Reserve, 77, Krasne Pleso St, Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600 – Ukraine.

Вступ

Соколоподібні є однією з найбільш чутливих до змін середовища групою птахів. Стан популяцій денних хижих птахів, як консументів вищого порядку добре відображає порушення екосистеми, тому представники групи є зручною моделлю для ведення моніторингу.

На території Українських Карпат соколоподібні вивчені недостатньо. У сучасних роботах по орнітофауні регіону містяться лише уривчасті дані стосовно зустрічей рідкісних, поширення чи екології звичайних видів денних хижих птахів. Найбільш повна інформація, щодо видів соколоподібних приводиться в роботах Ф. Й. Страутмана [12] та В. М. Зубаровського [6].

Матеріал і методика досліджень

Матеріал повідомлення зібраний на території Українських Карпат в 1990–2000 роках, за загальноприйнятими методиками.

Наведені нижче відомості, щодо сучасного стану соколоподібних базуються на спостереженнях автора та матеріалах орнітологічної літератури [3, 4, 8–10]. Порядок наведення видів відповідає класифікації, що прийнята у книзі Л. С. Степаняна [11].

Чисельність та статус виду визначались за шкалою, узгодженою з літературними матеріалами [12]: Р – рідкісний; М – малочисельний; З – звичайний; н – гніздовий; т – пролітний; h – зимуючий вид; е – залітний (літуючий).

Аналіз стану гніздових птахів проводився за методикою Артюхіна [1] із змінами, яка оснований на бальній оцінці двох основних показників, відображаючих стан виду. На основі оцінки сучасної області поширення та категорій чисельності, а також оцінок їх змін виводився комплексний показник стану виду, який має загальний вираз a_1-a_2, v_1-v_2 . Сума накопичених балів дає підсумкову оцінку стану видів від 0 до 8 (табл. 1), яка при оптимальному стані рівна 0–2, загрозливому – 3–5, критичному – 6–8 (табл. 1).

Результати досліджень

За період досліджень на території Українських Карпат було зареєстровано 26 видів соколоподібних (табл. 2), з них 15 (57, 7 %) занесені до Червоної книги України (1994). Як видно з таблиці 2, сьогодні у регіоні гніздиться 19 (73 %) видів соколоподібних, 20 (76,9 %) видів зустрічається на міграціях та 11 (42,3 %) зимує.

У різні сезони року на територію Українських Карпат залітає ще 2 види: підорлик великий (*Aquila clanga* Pallas, 1811) і могильник (*Aquila heliaca* Savigny, 1809). Для трьох видів – скопи (*Pandion haliaetus* Linnaeus, 1758), орлана білохвоста (*Haliaeetus albicilla* Linnaeus, 1758) і балабана (*Falco cherrug* Gray, 1834), які зустрічаються в гніздовий період, гніздування не доведене. Сезонний розподіл соколоподібних показав, що найбільша кількість видів зареєстрована влітку – 24 (92,3 %) (19 гніздових, 5 літучих і залітних). У час міграцій (весна–осінь) і взимку відмічено відповідно 22 (84,6 %) і 12 (46,2 %) видів.

Висотно-просторовий розподіл кількості зустрінутих та гніздових видів соколоподібних наступний (див. табл. 2): передгір'я (Передкарпаття та Вулканічні Карпати) – 25 видів (18 гніздових), пояс букових лісів – 18 (12), пояс хвойних лісів – 9 (7), субальпійський та альпійський пояси – 17 (3). Це, відповідно, становить: 96,2 %, 69,2 %, 34,6 %, 65,4 % від загальної кількості видів ряду соколоподібних.

Кількість видів соколоподібних зменшується з висотою над рівнем моря. Виняток становить лише субальпійський та альпійський пояси, куди хижі птахи залітають у пошуках їжі.

Таблиця 1. Оцінка стану гніздових видів птахів [Table 1. Estimation of the state of nestling species of birds]

Показник	Оцінка стану, бали		
	0	1	2
<i>A. Область поширення</i>			
a1. Сучасний стан	Широка: займає більше 50 % території регіону	Обмежена: займає приблизно 10–50% території регіону	Дуже вузька: займає менше 10 % території регіону, відомі одиничні знахідки
a2. Зміни (за період)	Без суттєвих змін	Середнє скорочення: приблизно на 25–75 % від початкової території	Сильне скорочення: більше ніж на 75 % від початкової території; вид зберігся в окремих місцях
<i>B. Категорії чисельності</i>			
b1. Сучасний стан	Звичайний	Малочисельний	рідкісний
b2. Зміни (за період)	Без суттєвих змін	Середнє скорочення	Сильне скорочення

Таблиця 2. Сучасний стан та висотно-просторовий розподіл фауни соколоподібних птахів Українських Карпат [Table 2. Modern state and altitudinal spatial distribution of the Falconiformes fauna in the Ukrainian Carpathians]

Назва виду	Статус	Чисельність	Висотно-просторовий розподіл *			
			ПГ	БЛ	ХЛ	СА
<i>Pandion haliaetus</i>	t, e	P	t, e	e	–	–
<i>Pernis apivorus</i>	n, t	M	n	n	n	e
<i>Milvus milvus</i>	n, t	P	n	n, t	–	–
<i>Milvus migrans</i>	n, t	P	n, t	–	–	–
<i>Circus cyaneus</i>	n, t, h	P	n, h, t	–	–	h, t
<i>Circus pygargus</i>	n, t	P	n, t	–	–	t
<i>Circus aeruginosus</i>	n, t, h	P	n, t, h	t	–	t
<i>Accipiter gentilis</i>	n, t, h	M	n, t, h	n, t, h	n, t	t, e
<i>Accipiter nisus</i>	n, t, h	M	n, t, h	n, t, h	n, t	t, e
<i>Buteo lagopus</i>	h, t	3	h, t	h, t	h, t	h, t
<i>Buteo buteo</i>	n, t, h	3	n, t, h	n, t, h	n, t,	t, e
<i>Circaetus gallicus</i>	n, t	P	n, t	n, t	–	–
<i>Hieraaetus pennatus</i>	n, t	P	n, t	n, t	n, t	e
<i>Aquila rapax</i>	n, h	P	n	–	–	–
<i>Aquila clanga</i>	e	P	t	t	–	–
<i>Aquila pomarina</i>	n, t	P	n, t	n, t	n, t	e
<i>Aquila heliaca</i>	e	P	e	–	–	–
<i>Aquila chrysaetos</i>	n, t	P	n	n	n	e
<i>Haliaeetus albicilla</i>	e, h	P	e, h	e	–	–
<i>Falco cherrug</i>	t, e	P	t, e	t, e	–	t, e
<i>Falco peregrinus</i>	n, t, h	P	n, t, h	n	–	t
<i>Falco subbuteo</i>	n, t	M	n, t	–	–	n
<i>Falco columbarius</i>	h, t	P	h, t	h, t	–	–
<i>Falco vespertinus</i>	n, t	P	n, t	n, t	t	t
<i>Falco naumanni</i>	n	P	–	–	–	n
<i>Falco tinnunculus</i>	n, t, h	3	n, t, h	n, t	–	n, t

*Пояснення до таблиці: ПГ – передгір'я (Передкарпаття та Вулканічні Карпати); БЛ – пояс букових лісів; ХЛ – пояс хвойних лісів; СА – альпійський та субальпійський пояси.

За категорією чисельності 73,1 % видів – рідкісні, 15,4 % – малочисельні та 11,5 % – звичайні.

На території Українських Карпат за літературними матеріалами усього зареєстровано 33 види соколоподібних. За період наших досліджень 7 видів соколоподібних не відмічені, отже зникли з фауни регіону. З них три види в минулому гніздилися [5, 12, 15]: степовий лунь (*Circus macrourus* S. G. Gmelin, 1771), бородач (*Gypaetus barbatus* Linnaeus, 1758) та білоголовий сип (*Gyps fulvus* Hablitzl, 1783). Інші види відмічені на території Українських Карпат як залітні [2, 5, 7, 12, 14, 16]: степовий канюк (*Buteo rufinus* Cretzschmar, 1827), орлан-довгохвіст (*Haliaeetus leucorhynchus* Pallas, 1771), стерв'ятник (*Neophron percnopterus* Linnaeus, 1758) та чорний гриф (*Aegypius monachus* Linnaeus, 1766).

Користуючись методикою, основою на бальній оцінці двох основних показників, що відображають стан виду, ми проаналізували стан гніздових популяцій соколоподібних птахів Українських Карпат за останні 50 років, приймаючи за точку відліку дослідження Ф. Й. Страутмана [12] і порівнюючи їх з даними послідовних орнітологів та власними спостереженнями (табл. 3).

За останні 50 років з гніздової авіфауни Українських Карпат зникли 4 види соколоподібних: скопа, степовий лунь, бородач і білоголовий сип. З'явилися два нові для фауни види: степовий орел (*Aquila rapax* Temminck, 1828) та степовий боривітер (*Falco naumanni* Fleischer, 1818).

Випадки їх гніздування відмічені лише по одному разу і, ймовірно, є випадковим. Стан популяцій 9 (50 %) гніздових видів хижих птахів є критичним, 4 (22,2 %) – загрозованим і лише для 5 (27,8 %) видів оптимальним (табл. 4, рис. 1). Отже, для 72,2 % видів соколоподібних в Українських Карпатах відмічається негативна популяційна тенденція, а сучасний стан популяцій оцінюється, як критичний або загрозований.

Причин такого становища багато: зміна природного середовища (знищення місць гніздування та кормових біотопів), низька кормова база, гибель птахів у холодні, багатосніжні зими (беркут – *Aquila chrysaetos* Linnaeus, 1758), пасивна охорона, браконьєрство, фактор непокоєння, низька екологічна культура населення та ін. Заходи охорони, що приймаються в регіоні недостатні і не можуть вирішити проблеми.

Таблиця 3. Список видів гніздової авіфауни соколоподібних птахів Українських Карпат з комплексним показником і підсумковою оцінкою їх стану [Table 3. List of the nestling avifauna species of Falconiformes birds of the Ukrainian Carpathians with a complex index and final estimation of their state]

Назва виду	Комплексний показник	Підсумкова оцінка	Назва виду	Комплексний показник	Підсумкова оцінка
<i>Pandion haliaetus</i>	Зник		<i>Hieraetus pennatus</i>	0–2, 2–2	6
<i>Pernis apivorus</i>	0–0, 1–1	2	<i>Aquila pomarina</i>	0–0, 2–1	3
<i>Milvus milvus</i>	0–2, 2–2	6	<i>Aquila chrysaetos</i>	0–0, 2–1	3
<i>Milvus migrans</i>	0–2, 2–2	6	<i>Gypaetus barbatus</i>	Зник	
<i>Circus cyaneus</i>	2–2, 2–1	7	<i>Gyps fulvus</i>	Зник	
<i>Circus macrourus</i>	Зник		<i>Falco cherrug</i>	2–2, 2–2	8
<i>Circus pygargus</i>	2–2, 2–2	8	<i>Falco peregrinus</i>	2–2, 2–2	8
<i>Circus aeruginosus</i>	2–0, 1–0	3	<i>Falco subbuteo</i>	1–1, 1–1	4
<i>Accipiter gentilis</i>	0–0, 1–0	1	<i>Falco vespertinus</i>	2–1, 2–1	6
<i>Accipiter nisus</i>	0–0, 1–0	1	<i>Falco naumanni</i>	Новий вид	
<i>Buteo buteo</i>	0–0, 0–0	0	<i>Falco tinnunculus</i>	1–0, 1–0	2
<i>Circaetus gallicus</i>	0–2, 2–2	6			

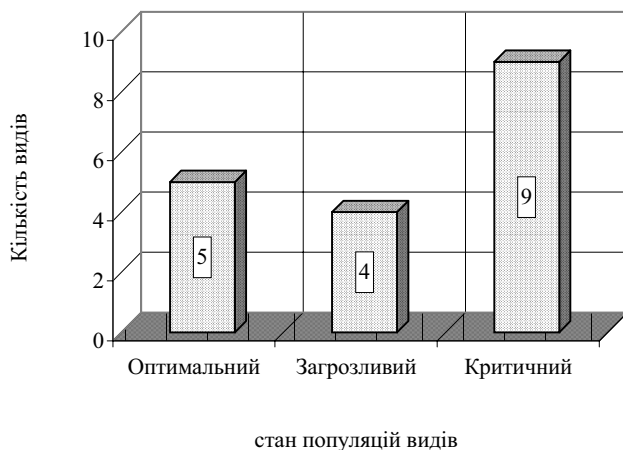

Рис. 1. Характеристика стану популяцій гніздових видів соколоподібних птахів в Українських Карпатах.

[Fig. 1. Characteristic of the state of nestling species populations of Falconiformes in the Ukrainian Carpathians].

Необхідні більш дієві заходи: внесення змін в природоохоронне законодавство, створення та реалізація програми вивчення та охорони хижих птахів, регламентування вирубування старих лісів та окремих високих і дулистих дерев, виявлення гнізд та створення заповідних територій (казанків), покращення кормової бази, реконструкція гніздових біотопів у місцях зустрічей птахів у репродуктивний період, створення регіонального червоного списку, підгодівля взимку, влаштуван-

ня штучних гнізд, широка пропаганда охорони й роз'яснення населенню недопустимості переслідування хижих птахів та ін. Однак, окремих заходів сьогодні мало для відновлення популяцій більшості хижих птахів.

Найбільш ефективним заходом може бути штучне розведення хижих птахів. Здійснення частини заходів під силу заповідникам і національним паркам, які розміщені в регіоні Українських Карпат, і має бути їх обов'язковим завданням.

1. Артюхин Ю. Б. Гнездовая авифауна Командорских островов (современное состояние и динамика, охрана и перспективы использования). Автореферат дис. ... канд. биол. наук. – Москва, 1991. – 17 с.
2. Андреев И.Ф. Материалы к изучению фауны птиц и млекопитающих Прикарпатья // Ученые записки Кишиневского гос. у-нта. – Кишинев, 1953. – Том 8. – С. 271–309.
3. Боднар В. В. Матеріали по поширенню хижих птахів у Західному Закарпатті // Беркут. – 1995. – Том 4, Вип. 1–2. – С. 14–17.
4. Бучко В.В., Хлібкевич В.В. Матеріали до поширення соколоподібних басейну Верхнього Дністра (у межах Івано-Франківської області) // Матеріали II конференції молодих орнітологів України. – Чернівці, 1996. – С. 16–20.
5. Грабарь А. Птаство Подкарпатской Руси (Avifauna Carpatho-gossica) // Подкарпатская Русь. – Ужгород, 1931. – 153 с.
6. Зубаровський В. М. Хижі птахи. – Київ.: Наукова Думка, 1977. – 323 С. – (Фауна України.: Птахи. –Том V. – Вип. 2).
7. Луговой А. Е. Черный гриф в фауне Закарпатской области Украины // Беркут. – 1998 – Том 7, Вип. 1–2. – С. 132–133.
8. Матеріали орнітофауністичних спостережень, затверджених Українською регіональною ОФК в 1989–1990 рр. // Troglodytes: Каталог орнітофауни Західних областей України. – Львів, 1994. – № 4. – С. 4–9.
9. Матеріали орнітофауністичних спостережень, затверджених Українською регіональною ОФК в 1991–1994 рр. // Troglodytes: Західно-український орнітофауністичний щорічник. – Луцьк, 1995. – № 5. – С. 6–16.
10. Матеріали орнітофауністичних спостережень, затверджених Українською регіональною ОФК в 1995 р. // Troglodytes: Західно-український орнітофауністичний щорічник. – Луцьк, 1996. – № 6. – С. 6–8.
11. Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. – Москва: Наука, 1990. – 726 с.
12. Страутман Ф. И. Птицы Советских Карпат. – Киев: Изд-во АН УССР, 1954. – 330 с.
13. Червона книга України. Тваринний Світ. – Київ: Укр. енцикл., 1994. – 456 с.
14. Brunicki J. Ptaki sposterzeganie w okolicy Strija // Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej. – Krakow, 1889. – Т. XXIII. – S. 119–128.
15. Domaniewski J. Przegląd krajowych form rzedu Falconiformes // Polska Akademia Umiejetnosci. – Krakow, 1928.
16. Zawadzki A. Fauna der galizisch-bukowinischen // Wirbelthiere. – Stuttgart, 1880.

Отримано: 13 листопада 2003 р.

Прийнято до друку: 14 березня 2004 р.